

Boycot Sayfasının Tahribi Üzerine Bir Değerlendirme

An Avaluation on the Destruction of the Boycott Page

Gencal ŞENYAYLA*

Makale Bilgisi / Article Information

Article Type (Makale Türü): *Research Article* (Araştırma Makalesi)

<https://doi.org/10.56288/siyer.1418246>

Date of Submission (Geliş Tarihi): 11.01.2024

Date of Acceptance (Kabul Tarihi): 13.02.2024

Date of Publication (Yayın Tarihi): 30.04.2024

Citation / Atıf: Şenyayla, Gencal. "Boycot Sayfasının Tahribi Üzerine Bir Değerlendirme". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 16 (Nisan 2024), 1-17.

Peer-Review (Değerlendirme): *Double anonymized – At Least Two External* (Çift Taraflı Körleme / En Az İki Dış Hakem).

Ethical Statement (Etik Beyan): *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.* (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).

Plagiarism Checks (Benzerlik Taraması): *Yes* (Evet) – intihal.net

Conflicts of Interest (Çıkar Çatışması): *The author(s) has no conflict of interest to declare* (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).

Complaints (Etik Beyan Adresi): sad@siyeryayinlari.com

Grant Support (Finansman): *The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.* (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).

Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans): *Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.* (Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü. Denizli-Türkiye. (Assoc Professor, Pamukkale University Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts). gseyayla@pau.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1590-9498. ROR ID: <https://ror.org/01etz1309>.

Öz

İslâm tarihinin yedi ile onuncu yılları arasında Mekke’de Hz. Peygamber’in koruyuculuğunu üstlenen akrabaları Hâşimoğullarına yaklaşık üç yıl süren sosyal, ekonomik ve psikolojik içerikli boykot uygulanmıştır. Türkiye’de yapılan bazı akademik çalışmalarda boykot olayı etrafında farklı spekülasyonlar yapılmakta ve bu tür çalışmalar çoğunlukla boykot sayfası ve üzerindeki yazıların tahribi konusuna yoğunlaşmaktadır. Temel kaynaklardaki verilerden sayfanın tahribine dair makul ve tutarlı bir sonuç elde edilemediği için bu bağlamdaki tartışma ve itirazlara ikna edici cevaplar verilememektedir. Boykot sayfası konusundaki bu kapalılığı gidermek ve İslam’ın ilk yıllarına yönelik yapılacak akademik çalışmalara katkı sunmak amacıyla boykot sayfasının tahribi başlıklı bu çalışma yapılmıştır. Çalışmada boykot olayı kısaca özetlendikten sonra sayfanın mahiyeti, dönemin yazı malzemesi ve boykot sayfasının tahribi üzerinde durulacaktır. Sayfanın yazıldığı dönemde Mekke toplumunda yazı malzemesi olarak parşömen kullanıldığı varsayılarak parşömen yazı malzemesi ve üzerindeki yazıların tahribinin niteliği bazı bilimsel veriler ışığında tahlil edilecektir. Müze, arşiv ve kütüphane gibi kapalı alanlarda tutulan parşömenlerde oluşan bozulmalar üzerine yapılan laboratuvar çalışmalarından elde edilen verilerle kıyaslamalı olarak parşömen boykot sayfasının nasıl ve hangi etkenler sonucu tahrip olmuş olabileceğine yönelik çıkarımlarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Mekke Dönemi, Boykot Olayı, Boykot Sayfası, Şi’bu Ebî Tâlib.

Abstract

Islamic history in Mecca, between the seventh and tenth years of the relatives of Prophet Muhammad, known as the Hashimites, experienced a boycott that lasted for approximately three years, encompassing social, economic, and psychological dimensions. Some academic studies in Turkey have speculated about the boycott, and these studies mostly focus on the boycott page and the destruction of the inscriptions on it. Due to the lack of reasonable and consistent conclusions regarding the destruction of the page from primary sources, convincing responses cannot be provided to the discussions and objections in this context. To address the obscurity surrounding the destruction of the page and contribute to academic studies on the early years of Islam, this study, titled “The Destruction of the Boycott Page” has been conducted. After a brief summary of the boycott incident in the study, the nature of the page, the writing material of the period, and the destruction of the boycott page will be discussed. Assuming that parchment was used as the writing material in the Meccan community during the period when the page was written, the quality of parchment as a writing material and the nature of the destruction of the writings on it will be analyzed in light of some scientific data. Comparative inferences will be made regarding how and by which factors the parchment boycott page might have been destroyed, based on laboratory studies on deteriorations in parchments kept in closed spaces such as museums, archives, and libraries.

Keywords: Islamic History, Mecca Period, Boycott Event, Boycott Page, Shi’bu Abu Talib.

Giriş

İslâm tarihinin on üç yıllık Mekke dönemi ve bu dönemde meydana gelen bazı olayların mahiyetinin doğru anlaşılması İslâmi ilimler bakımından, özellikle de siyer çalışmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Zira olaylar doğru anlaşılmadan doğrudukları sonuçlar da aynı şekilde doğru olarak anlaşılabilir. Özellikle ilk Müslümanlar, müşriklerin baskıları, Habeşistan ve Medine hicretleri, Boykot olayı ve diğer bazı önemli olaylar bu kapsamda İslâm tarihi ve diğer bazı İslâmi ilimler alanında ele alınıp incelenen ve üzerlerinde ciddi anlamda bilimsel çalışmalar yapılan olaylardır.

Peygamberliğin yedi ile onuncu yılları arasında Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'i (sas) himaye edip koruyan kendi boyu Hâşimoğulları ve onlarla müttefik olan Muttaliboğullarına karşı ekonomik, sosyal, siyasi ve psikolojik bir kısım müeyyideler içeren bir boykot uygulamaya karar vermiştir. Karara kutsiyet kazandırmak ve bağlayıcılık gücünü artırmak için boykot kararları bir sayfaya yazılarak Kâbe'ye asılmış ve söz konusu boykot üç yıl boyunca uygulamaya koyulmuştur. Yaklaşık üç yıl süren boykot yıllarında Hâşimoğulları ve müttefikleri Muttaliboğulları ciddi anlamda maddi ve manevi sıkıntılarla karşılaşmıştır. Üç yıl sonra insaf sahibi bazı Mekkelilerin bu boykotu sonuçlandırmak için harekete geçmeleri ve bu amaçla müeyyidelerin yazılı olduğu sayfayı yerinden indirmeleri üzerine sayfanın ve üzerindeki yazıların büyük oranda tahrip edilmiş olduğu görülmüştür. Boykotun sonlandırılması sürecinde her ne kadar asıl etken Hâşimîlerle akraba olan insafı bazı Kureyşlilerin başlattığı hareket olsa da boykotun sonlandırılması sürecinde sayfadaki yazıların mikroorganizmalar tarafından tahrip edilmiş olmasının da önemli etkisi olmuştur.^[1]

Boykot sayfasının mikroorganizmalar tarafından yenmiş olmasının mahiyeti o dönemde muhtemelen tam olarak anlaşılmadığı için olayı anlatanlar ve rivayet edenler genellikle bu sayfanın güveler tarafından yenmiş olması durumunu bir mucize olarak değerlendirmiş ve müşriklerin boykotlarının Allah tarafından mucizevi bir şekilde boşa çıkarıldığına yönelik ifadeler kullanmışlardır. Temel kaynaklardaki bu yaklaşım benzer şekilde günümüze kadar devam etmiştir. Akademik çalışmalarda genellikle sayfanın güveler tarafından tahrip edilmesinin bir mucize olduğunu kabul edip olayı o şekilde değerlendiren yaklaşımlar olduğu gibi bu bakış açısını reddedip ilgili rivayetlere şüpheyile yaklaşanlar da vardır.^[2] Bu kapsamdaki çalışmalarda yapılan tartışmalar rivayetler üzerinden yürütülmüş ve sayfanın fiziki özelliği ile tahrip sebepleri üzerinde durulmamıştır.

Akademik çevrelerde boykot olayı üzerine yapılan çalışmalarda son yıllarda artış görülmektedir. Bununla birlikte ilgili meselede genellikle içinden çıkılmayan veya üzerinde fazlaca spekülasyon yürütülen nokta sayfanın güveler tarafından yenilmesidir. Boykot sayfasının mahiyeti ve bu sayfadaki yazıların güveler tarafından yenmesi, makul bir şekilde anlaşılıp anlatılmadığı için mesele içinden çıkılmaz ve tartışmalı bir hal almıştır. Bu bağlamda boykot sayfası ve üzerindeki yazıların mahiyetinin tespiti ve akıbetinin niteliğinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Bundan dolayı bu çalışmada boykot sayfasının mahiyeti, sayfa üzerine yazılan yazılar ve bu yazıların güveler tarafından nasıl tahrip edilmiş olabileceği, böyle bir tahribatın bilimsel olarak mümkün olup olmadığı sorularına cevaplar aranmıştır. Bu çalışmada ayrıca laboratuvarda elde edilen bazı bilimsel veriler ışığında boykot sayfasının mikroplar tarafından tahrip edilmesi meselesi ele alınıp değerlendirilecektir.

[1] Kaynaklarda sayfanın üzerindeki yazıları yiyip tahrip eden canlıdan bahsedilirken "الآرضية" kelimesi kullanılmaktadır. Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 1/188, 209, 210. Ağaç kurdu veya güve şeklinde çevrilebilecek bu böceği Allah'ın zalim sayfaya musallat kıldığı ve onun da sayfadaki yazıları yiyip yok ettiğinden bahsedilmektedir. Özellikle güvenin sayfadaki yazıları yediği ve sayfa üzerinde Allah'ın isminin dışında hiçbir yazının kalmadığına vurgu yapılmaktadır. Kaynakların ağaç kurdu/güve şeklinde isimlendirdiği bu canlıların deri vb. organik maddeleri tahrip eden mikroorganizmalar olduğu, fakat o dönemde muhtemelen gözle görülemeyen bu türden şeyleri ifade etmek için güve veya ağaç kurdu şeklinde yakıştırılmalar yapılmış olabileceği anlaşılmaktadır.

[2] Mehmet Azimli, "Mekke Dönemindeki Boykot Yılları Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İstem* 4/7 (2006), 59-63; İsrâfil Balcı, "Kâbe'ye Asılan Boykot Sayfasının Tahrifiyle İlgili Rivayetlerin Tahlihi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (2006), 53-57.

1. Ana Hatlarıyla Boykot Olayı

Mekke döneminde İslâm'ın tebliğ sürecindeki gelişmeler karşısında endişe duymaya başlayan Mekkeli müşrikler, İslâm davetini engellemek için her türlü yola başvurmuş fakat İslâm'ın yayılışına engel olamamışlardır. Bilakis günden güne hem Mekkeliler arasında hem de civar kabilelerden İslâm'ı kabul edenlerin sayısı giderek artmaya devam etmiştir. Müşrikler özellikle davetin lideri Hz. Muhammed, amcası ve hamisi Ebû Tâlib nezdinde de bazı girişimlerde bulunup teklifler sunmuşlarsa da istedikleri sonucu elde edememişlerdi. Baskıların şiddetlenmesi üzerine Hz. Peygamber imkânı olan bazı Müslümanları Habeşistan'a hicrete yönlendirmiştir. Aynı yıllarda Hz. Hamza ve Hz. Ömer gibi Mekke'nin önde gelen simaları Müslüman olmuş, Habeşistan muhacirleri de gittikleri yerde ülke yönetimi tarafından güzel bir şekilde karşılanmıştı. Muhacirlerin orada iyi karşılanmaları ve onları Mekke'ye geri getirmek için gönderilen elçilerin eli boş bir şekilde dönmeleri İslâm'ın yayılışını engellemek için müşrikleri daha etkili metotlar aramaya itmiştir.^[3]

Gelişen bu şartlar altında bir durum değerlendirmesi yapmak için Dâru'n-Nedve'de bir araya gelen müşrikler uzunca müzakereler sonucunda İslâm'ın neşrine engel olmak amacıyla Hz. Muhammed'i öldürerek meseleyi temelden halletme noktasında prensipte anlaşmış, onu öldürmek için kendilerine teslim etmelerini Hâşimoğullarından istemeye karar vermiştir. Müşriklerin bu kararından haberdar olan Hâşimîlerin lideri Ebû Tâlib, Hâşimoğullarını toplantıya çağırarak Dâru'n-Nedve'de alınan bu kararı onlara duyurmuş ve müşriklere karşı Hz. Muhammed'i aralarına alıp koruma çağrısında bulunmuştur. Ebû Talib'in bu çağrısını karşılıksız bırakmayan Hâşimoğulları ile onların amcazadeleri Muttaliboğulları, hep birlikte Hz. Muhammed'i koruma hususunda anlaşmaya varmıştır. Yapılan anlaşma gereği de Hâşimîlerin Mekke'deki ikamet ettikleri mahalle olan Şi'bu Ebî Tâlib'de^[4] bir araya gelinmiş ve Hz. Muhammed müşriklere karşı koruma altına alınmıştır.^[5]

Hâşim ve Muttaliboğullarının bu hamlesine karşılık müşrikler, öldürmek için Hz. Peygamber'i kendilerine teslim edinceye kadar bu iki aileye karşı boykot uygulamasını hayata geçirmiştir. Buna göre, Hz. Muhammed'in koruyuculuğunu üstlenmekten vazgeçinceye kadar bu iki aile ile ticari ilişkiler kurulmayacak, onlarla evlilikler yapılmayacak ve onlarla her türlü sosyal ilişkilere son verilecekti. Üzerinde anlaşmaya varılan boykot müeyyideleri yazılı bir sayfa haline getirilerek mühürlenmiş, boykota taraftar olan boyları bağlayıcı olması ve bu sayfaya kutsallık kazandırmak için Kâbe'ye asılmıştır.^[6]

Uygulanan bu boykot dolayısıyla Hâşim ve Muttaliboğulları Şi'bu Ebî Tâlib'de sıkışıp kalmış, en önemli geçim kaynakları olan ticaretten mahrum bırakılan bu aileler maddî ve manevî pek çok

[3] Muhammed b. İshâk b. Yesâr İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, nşr. Ahmed Ferîd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 1/ 201; Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2004), 1/171-173, 219; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/236; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/207-208.

[4] Boykotlu yılların geçirildiği yer olan Şi'bu Ebî Tâlib'in tam olarak nereye denk düştüğünü temel kaynaklardaki rivayetlerden anlamak oldukça zor gözükmektedir. Bu konuda tam bir kanaate varabilmek için kaynaklarda dağınık halde bulunan ve dolaylı olarak paylaşılan bazı veriler bir araya getirilip değerlendirildiğinde Şi'bu Ebî Tâlib diye isimlendirilen bu mahallenin yerinin tespiti mümkün olabilmektedir. Kaynaklarda Şi'bu Ebî Tâlib, Şi'bu Benî Hâşim, Şi'bu Abdî'l-Muttalib ve Şi'bu Ali gibi değişik biçimlerde adlandırılan bu mekanların aynı mahalleyi ifade ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu bu mahalle sol tarafından Ebû Kubeys Dağı'nın önünden başlayıp sağ tarafında Handeme Dağı eteklerinden Hac'n (Bathâ) tarafına kadar uzanan geniş bir alanı içine almaktadır. Başka bir ifadeyle Ebû Kubeys Dağı'nın önünden başlayıp Hz. Peygamber'in doğduğu evin yerine inşa edildiği söylenen hâlihazırda kütüphane binasının bulunduğu yerden itibaren Cin Mescidi'ne doğru uzanan mıntıkayı ifade etmektedir. Daha geniş bilgi için bk. Gençal Şenyayla, "Şi'b Kavramı Işığında Şi'bu Ebî Tâlib'in Mekânsal Tespiti", *Universal Journal of Theology* 6/1 (Haziran 2021), 319-320.

[5] Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, nşr. Abdülemîr Mühennâ (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 1/350; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 1/221.

[6] Ya'kûbî, *Târîh*, 1/350; Ebu'l-Fidâ Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidünnâs, *Uyûnu'l-eser fi funûni'l-meğâzî ve's-semâil ve's-siyer*, nşr. Muhammed el-İd el-Hatrâvî- Muhyiddîn Mestû (Medine: Dâru't-Türâs, 1992), 1/222; Zehebî, *Târîh*, 2/221.

sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştır. Uygulanan boykota karşı zamanla Mekkeli müşrikler arasında memnuniyetsizlik baş göstermeye başlamış ve bazı zamanlar gizli saklı bir şekilde boykotun ihlal edildiği görülmüştür. Nitekim başlangıçta boykota taraftar olmak durumunda kalan bazı kimseler, boykot mahallinde bulunanların çektiği sıkıntılar karşısında pişmanlık duyup üzülme-ye başlamıştır. Bu kişiler arasında özellikle Hâşimîlerle akraba olan vicdan sahibi bazı insanlar zaman zaman boykotu ihlal ederek Şi'bu Ebî Tâlib'de bulunanlara gizlice yardımda bulunmuştur. Zaman zaman ihlal edilen boykot uygulaması Hâşimoğullarıyla akraba olan bir grup Mekkelinin girişimleriyle boykot sayfasının korunduğu yerden alınıp yırtılmasıyla geçerliliğini kaybetmiş ve boykot uygulaması sonlanmıştır.^[7]

2. Boykotun Sonlandırılması ve Bu Bağlamdaki Tartışmalar

Boykot sayfasının parçalanarak boykotun hükümsüz kalması konusunda kaynaklarda iki farklı anlatımla karşılaşılmaktadır. Bu anlatımların ikisinde de güvelerin mucizevi bir şekilde sayfayı ve üzerinde yazılanları tahrip ettiğinden söz edilmekle birlikte bazı kaynaklar güvelerin mucizevi bir şekilde sayfayı tahrip etmesini bizzat boykotu sonlandıran olay olarak sunarken bazı kaynaklar ise bu mucize olaydan bahsetmekle birlikte boykotun sonlandırılması olayını bir grup Mekkelinin girişimine bağlamaktadırlar.^[8] İkinci grup anlatımlarda boykotun sonlanması noktasında işin başında olmasa bile sonunda güve meselesine yer verilir.^[9]

Boykotun sona erdirilmesini sayfanın güvelerce yenilmesine bağlayan rivayetler kaynaklarda detaylı bir şekilde yer almaktadır. Kaynaklardaki anlatımlara göre; Yüce Allah müşriklerin hazırladığı boykot sayfasına bir güveyi (mikroorganizma) musallat kılmış ve o da Yüce Allah'ın ismi dışında sayfada zulüm ve haksızlığa dair yazılan ne varsa hepsini yiyip yok etmişti. Başka bir rivayette ise; Yüce Allah'ın, müşriklerin yazdığı sayfaya musallat ettiği bu güve sayfadaki "Bismikallâhümme" kısmını yiyip yok etmiş, sayfada yazılı olan diğer kısımları ise olduğu gibi bırakmıştı.^[10]

Rivayetlere göre sayfanın bu durumunu Yüce Allah, Hz. Muhammed'e bildirince o da amcası Ebû Tâlib'i bundan haberdar etmiştir. Ebû Tâlib sayfanın bu durumunu Kureyşlilere bildirmek için hızlıca mescide gidip orada bulunan Kureyş topluluğuna şu şekilde hitap etmiştir: "Ey Kureyş topluluğu! Size duyurmam gereken bir konu var. Asla yalan söylemeyen yeğenim Muhammed, Allah'ın o sayfaya bir güveyi musallat ettiğini ve onun da sayfada yazılı olan Allah'ın ismini yiyip sildiğini, fakat ondaki zulüm ve akrabayla ilişkiyi kesmeye dair kısımlarını bıraktığını bana bildirdi. Getirin bakalım o sayfayı. Eğer durum gerçekten de onun dediği gibi ise bu boykotu artık sonlandırın. Eğer yeğenim yalan söylüyorsa söz veriyorum ki onu size teslim edeceğim". Ebû Tâlib'in bu teklifini kabul eden müşrikler, üç yıl boyunca Kâbe'de asılı duran boykot sayfasını getirip açmış ve durumun gerçekten de Ebû Tâlib'in dediği gibi olduğunu görünce bunun Hz. Muhammed tarafından yapılan bir sihir olduğunu söyleyip küfür ve inatlarına devam etmiştir. Bu olay üzerine her ne kadar Mekke'de söz sahibi olan müşriklerin hepsi boykotun kaldırılmasını onaylamamışsa da Mut'im b. Adî, Âmir b. Lüey, Hişâm b. Amr gibi özellikle Hâşimîlerle akraba olan bazı kişiler artık bu boykota taraftar olmadıklarını, boykotu bitirmenin zamanı geldiğini söyleyip karşı çıkmış ve Kureyş içerisinde bazı insanlar da onları izlemiştir. Bundan sonra da boykot olayı bitmiş ve boykot mahallindeki insanlar oradan ayrılarak gündelik hayatlarına dönmüştür.^[11]

[7] İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 1/206; İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/230-232; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/210.

[8] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/209.

[9] İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/230-232; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/210.

[10] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/209.

[11] İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 1/203-204; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/210; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/271.

Boykotun iptal edilmesi konusunda yukarıda özetlenen rivayetlerin dışında kaynaklarda başka aktarımlar da vardır. Buna göre; Hâşim ve Muttaliboğulları büyük sıkıntılara tahammül ederek üç sene boyunca boykota maruz kalmış ve ciddi anlamda yıpranmışlardı. Kureyş boyları arasında, Hâşimoğullarıyla akraba olan erdem sahibi bazı insanlar bu durumdan rahatsız olmaya başlamış, Hâşim ve Muttaliboğullarına uygulanan bu boykotu sonlandırarak işleri normale döndürmeye karar vermişlerdi. Uzun zamandır bu boykottan rahatsız olan bu kişiler zaten zaman zaman boykotu ihlal ederek boykot mahalline gizlice yardım göndermekte olan kişilerdi. Bu kişiler aralarında organize olarak boykotu sonlandırmak için harekete geçmişlerdir. Hişâm b. Amr, Züheyr b. Ebî Ümeyye, Mut'im b. Adî, Ebû'l-Bahterî ve Zema' b. el-Esved'den oluşan bu organize grup boykota karşı olduklarını ve artık bunun sonlandırılması gerektiğini Kâbe'nin yanında ilan ettikten sonra boykotu sürdüren sayfayı alıp parçalamak için Kâbe'nin içine girmiştir. Boykot sayfasını yerinden indirip açtıklarında sayfada yazılanların mucizevi bir şekilde yok edildiğini görmüşler ve sayfanın parçalanmasından sonra da boykot sona ermiştir.^[12]

Boykotun iptali konusunda kaynakların konuyu aktarışlarına bakıldığında kaynaklardan bazılarının ilgili rivayetleri birlikte aktardıkları, bazı kaynakların bu iki rivayeti birleştirerek, bazılarının da bu rivayetlerden sadece birisini öne çıkararak olayı anlattıkları görölmektedir. Yine bazı kaynaklarda sayfanın hükümsüz hale gelmesi ele alınırken Mekke'nin önde gelen isimlerinden olan ve yukarıda isimleri verilen kişilerin organizesi ile boykot uygulamasına son verildiğine değinilmiş fakat güve meselesinin detayına girilmemiştir. Bazı kaynaklar ise ilginç bir şekilde konunun detayına girmeden olayı kısaca birkaç satırla aktarmışlardır. Boykotun sonlandırılması konusunda İslâm tarihçilerinin yaklaşımları hemen hemen yukarıda aktardığımız şekildedir. Bazı müellifler bu rivayetlerin birincisiyle, bazıları ikincisiyle, bazıları da iki rivayeti birleştirerek olayı açıklamaya çalışmıştır. Bu konuda net ve üzerinde ittifak edilen bir noktaya varılamamış olması konuyu aktaran müelliflerin de bu konuda net bir kanaate varamamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kaynaklardaki bu veriler ışığında boykot sayfasının hangi olay sonucunda yırtılarak boykotun sonlandırıldığı meselesi tam olarak kavranamadığı için bu konuda haklı olarak bazı tartışmalar yapılmış ve birtakım itirazlar ileri sürölmüştür. Bu kapsamda kaynaklarda genellikle üzerinde durulan temel mesele, boykot sayfası ve üzerindeki yazıların tahrip edilmesi meselesidir.^[13]

Sayfanın güve tarafından yenmesine dair anlatımlar son yıllarda bazı araştırmacılar tarafından farklı açılardan eleştirilmiştir. Buna göre; olayın hem rivayet açasından problemlili olduğu ve hem de realiteye ters düştüğu iddia edilmiştir. Bu kapsamda yapılan itirazlara bakıldığında güve tarafından sayfanın mucizevi bir şekilde yenmiş olması ve bunun boykotu sonlandıran adım olduğu şeklindeki rivayetlerin kabul edilemeyeceği, boykotun Hâşimîlerle akrabalık bağı bulunan bir grup Mekkelinin müdahalesi üzerine sona erdirilmiş olduğu belirtilmektedir. Yine eğer bu sayfayı güve yediyse onun bir hükmünün kalmaması gerekeceği, müşriklerin yanında güve yediği için yazılı bir sayfa mevcut olmadığına göre boykotun sonlanmasının gerekli olduğu, birkaç kelime dışında her yeri güve tarafından tahrip edilmiş bir sayfa ile boykota devam edilemeyeceğine dair ifadelerle sayfanın güveler tarafından yenmiş olduğunu belirten rivayetlerin mübalağalı anlatımlar olduğu ve bunların makul kabul edilmeyeceği ileri sürölmektedir.^[14]

Benzer şekilde sayfanın güve tarafından tahrip edildiğini belirten rivayetlerin uydurma ve senaryodan ibaret olduğu da iddia edilmiştir. Buna göre; boykotlu yıllarda çekilen sıkıntılar olayı anlatanlar tarafından duygusal bir anlatımla dramatize edilmiş ve bu esnada rivayetlerin arasına birtakım olağanüstü şekiller de eklenmiş, hatta mesnetsiz bazı senaryolar bile uydurulup

[12] İbn İşhâk, *Sîretü İbn İşhâk*, 1/203-204; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/210; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/271; Ya'kûbî, *Târîh*, 1/351.

[13] İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/232; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/210; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/271; Ya'kûbî, *Târîh*, 1/351.

[14] Azimli, "Mekke Dönemindeki Boykot Yılları Üzerine Bazı Mülâhazalar", 59-63.

kurgulanmıştır. Bu mesnetsiz haberler üzerine kurgulanan bilgiler boykot sayfasının akıbetiyle ilgili bazı gizemli anlatımları beraberinde getirmiş ve bu yanlış aynı şekilde tekrarlanarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu hadiselerden olağanüstü bir anlatım veya olay beklemek/çıkarmak bir anlamda olayın asıl özelliğini göz ardı etme manasına gelir. Dolayısıyla sayfanın tahrifiyle ilgili verilen ve güve konusuyla irtibatlandırılan ikinci rivayetin inandırıcı olmadığı ve kurgulanan bir senaryoyu andırdığı söylenmektedir.^[15]

Yukarıda zikredilen itirazların belli noktaya kadar haklılık payları olmakla birlikte bu haklılık payları hemen hemen bütün kaynakların aktardığı boykot sayfasının güve tarafından tahrip edilmesi meselesi ve konu ile ilgili rivayetlerin kolayca reddedilip yok sayılması için yeterli sebep teşkil etmemektedir. Rivayetlerin ana hatlarıyla aktarmış olduğu bilgileri yok saymak yerine, rivayetler içerisinde geçen ve eleştirilmesi gereken hususlar üzerinde durulması daha bilimsel bir yaklaşım olacaktır.^[16] Ayrıca kaynaklarda boykot konusundaki rivayetlerin hepsinde güve olayına temas edilmiş olması hakikatte böyle bir şeyin vuku bulduğunun tabii bir göstergesidir. Muhtemelen o dönemde sayfanın güve tarafından nasıl tahrip edilmiş olduğu tam olarak anlaşılmadığı için olaya mucizevi bir boyut yüklenerek konu o şekilde sunulmuş ve bu bir çözüm yolu olarak görülmüş ve meseleye bu şekildeki yaklaşım nesiller boyu devam etmiştir. Dolayısıyla konu hakkında önemli sayıdaki rivayetleri reddedip görmezden gelmek yerine günümüzdeki bazı bilimsel verilerden hareketle sayfanın durumuna ve nasıl tahribata uğramış olabileceğine cevap aranması daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

3. Boykot Sayfası

Müşriklerin üzerinde anlaşmaya vardıkları boykot müeyyideleri bir sayfaya yazıldıktan sonra bu işe taraftar olan kabilelerin temsilcileri tarafından sayfa mühürlenmiş ve Kâbe'ye asılmıştır. Zira Câhiliye döneminden itibaren önemli görülen bazı belgelerin Kâbe'ye asılması Mekke'de yaygın bir gelenektir.^[17] Kaynaklardaki ifadelerden sayfanın Kâbe'nin içine asılmış olduğu ve bu kapalı alanda yaklaşık üç yıl korunduğu anlaşılmaktadır.

Boycot olayından bahseden kaynaklar genel olarak olayı isimlendirirken muhâsara, ilişkileri kesme, şî'b vb. farklı kelime ve terkipler kullanmakla birlikte bu tür aktarımlarda çoğunlukla sayfa ibaresine de yer verilir.^[18] Sayfa, sayfanın haberi,^[19] sayfa meselesi,^[20] sayfanın durumu,^[21] zalim ve akraba ile ilişkiyi kesen sayfa,^[22] zalim sayfa^[23] gibi isimlendirmeler yapılarak olay özetinde genellikle sayfa konusuna dikkat çekilmesi sayfanın ve üzerine yazılan yazıların niteliğinin araştırılmasını önemli hale getirir. Zaten hem temel kaynaklarda hem de günümüzdeki akademik çalışmalarda üzerinde durulan ve tartışılan konular da aynı şekilde sayfanın mahiyet ve akıbetiyle ilgilidir. Bundan dolayı sayfa ve üzerine yazılanların tahribinin mahiyetini, bilimsel veriler ışığında anlaşılır hale getirmek önemli bir eksikliği giderecektir.

[15] Balcı, "Kâbe'ye Asılan Boykot Sayfasının Tahrifiyle İlgili Rivayetlerin Tahlili", 53-57.

[16] Ünal Kılıç, *İslam'ın Zor Yılları ve İlk Boykot* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016), 72.

[17] Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: Dâru's-Sâkı, 1422/2001), 18/72; Sadettin Ünal, "Kâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/20.

[18] Diğer isimlendirmeler ve konu hakkında daha detaylı bilgi için bk. Gencal Şenyayla, *Müşriklerin Hz. Peygamber ve Müslümanlara Karşı Uyguladıkları Boykot Olayı* (Denizli: Boy Yayınları, 2018), 66-67.

[19] İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/219.

[20] İzzüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem İbn'ül-Esrî, *el-Kâmil fi't-târîh*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 1/682.

[21] Takiyyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'n-Nebiyyi mine'l-ahvâli ve'l-embvâli ve'l-hafedeti ve'l-metâ'*, nşr. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 1/43.

[22] Ya'kûbî, *Târîh*, 1/350.

[23] Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *Sîretü'n-Nebeviyye fî davi'l-Kur'âni ve's-sünne* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 1/359.

Boycot olayını anlatan kaynakların üzerinde odaklandığı temel nokta sayfa olduğuna göre bu durumda sayfanın mahiyeti ve yapısal özelliğinin açıklığa kavuşturulması önemli bir meseledir. Bu bağlamda öncelikle sayfa nedir, neden bu metne sayfa denmiştir, sayfa olarak isimlendirilen bu metnin üzerinde yazıldığı materyal nedir, dönemin yazı malzemesi ne idi? gibi sorulara cevap aramak gerekir.

Sözlükte; yayılmış, döşenmiş şey manasına gelen sahîfe (çoğulu sahâif/suhuf); üzerine yazı yazılan şeylere verilen ortak bir isimdir. Sahîfe kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de çoğul halde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Kaynaklarda Hz. Ömer'in Müslüman oluşundan bahsedilirken bazı Kur'ân âyetlerinin bir sayfaya yazılı olduğu ifade edilmekte, yine Medine'de Müslümanlar, Yahudiler ve müşrikler arasındaki münasebetleri düzenlemek üzere hazırlanan belgenin sekiz yerinde bu belgeden sahîfe diye söz edilmektedir.^[24] Bütün bu anlatımlardan sahîfenin; yayvan ve geniş bir yüzeye sahip olup üzerine yazı yazılabilen materyallere verilen ortak bir isimlendirme olduğu anlaşılır. Bu durumda boykot sayfasının kaleme alındığı dönemde Mekke'de kullanılan yazı malzemesinin ne olduğu, boykot metninin nasıl bir malzeme üzerine yazıldığı ve bu yazıların nasıl tahrip olduğunun tespit edilmesi gerekir. Sayfa kâğıt mıydı, deri miydi, papirüs müydü başka bir malzemedemiydi ve nasıl tahrip olmuştu gibi sorulara cevap bulunması zarureti ortaya çıkar. Zira sayfanın tahribi tamamen bu soruların cevaplanmasıyla makul olarak izah edilebilir. Bundan dolayı dönemin yazı malzemesine kısaca göz atmak gerekir.

İnsanoğlu tarih boyunca kendini ifade etmek veya ihtiyaçlarını gidermek için taş, kil tabletler, parşömen, papirüs gibi malzemeler üzerine yazı yazmıştır. Tarihi süreçte üzerine yazı yazılan bu malzemenin niteliğini belirleyen en önemli etken ise coğrafya ve iklim koşulları olmuştur. Örneğin Mezopotamya bölgesinde yazı malzemesi olarak kil tabletler kullanılırken Mısır bölgesinde ise papirüs bitkisi yazı malzemesi olarak tercih edilmiştir. Nil Nehri boyunca yetişen otsu bir bitki olan papirüs yazı malzemesi olarak işlenmesi kolay olan bir bitki olmasından dolayı özellikle Mısır bölgesinde çokça kullanılmış ve üzerine kolayca yazı yazılabilen materyal haline getirilmiştir.^[25] Papirüs, milâttan önce 3. binyıldan itibaren yazı malzemesi olarak kullanılmaya başlanmış, özellikle milâttan önce 6. ve milâttan sonra 4. yüzyıllar arasında Akdeniz civarında yaygınlaşmıştır. Zamanla daha önce yazı malzemesi olarak kullanılan palmye yaprağı, ağaç kabukları, kurşun levhalar gibi yazı malzemelerinin yerini almıştır. İslâm fetihleriyle Mısır'dan yayılarak İslâm coğrafyasında 9. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmiştir.^[26]

Yaygın olarak kullanılan bir diğer yazı malzemesi çeşidi de deriden üretilen malzemelerdir. Çok eski tarihlerden itibaren bütün medeniyetlerde deriden üretilen yazı malzemesinin "pergamen" (Bergama) adını alması ve derilerin işlenmesinde ileri bir düzeye ulaşılması ve derinin iki yönüne de yazılabilir hale gelmesi önemli bir dönüm noktası kabul edilmektedir. Böylece deriden üretilen yazı malzemesi Bergama'da Kral II. Eumenes döneminde (M. Ö. 197-160) bu şehrin isminden dolayı "pergament" adını almış, Batı dillerinde ise parşömen kelimesiyle ifade edilmiştir.^[27]

Parşömenin üzerine daha önce yazılmış olan yazıların silinerek malzeme üzerine yeni yazıların yazılması işlemine "çift kullanım" (palimpsestum) denmektedir. Genelde küçük hayvan derilerinden yapılan parşömenler üzerine yazılanlar çakı ile kazınarak silinebiliyor ve is mürekkebiyle yazılan yazı kayboluyor ve yenisi yazılıyordu. Dolayısıyla parşömen bu haliyle defalarca

[24] Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 1/476; Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 10/186; Abdullah Aydınlı, "Sahîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/522.

[25] Mustafa Hayırlıdağ, "Mısır Tıbbının Gizemi Papirüsler", *ATAD* 4 (2021), 68.

[26] Nuray Yıldız, "Papirüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/162.

[27] Nuray Yıldız, "Parşömen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/176-177.

kullanılmaya müsait hale geliyordu.^[28] Parşömen önceleri papirüse göre daha az kullanılan bir malzeme iken milâttan sonra 3. yüzyıldan itibaren ve özellikle de 4. yüzyılda kullanımı artmış ve zamanla papirüsün yerini almıştır.^[29]

Arapların üzerine yazı yazdıkları malzemelere bakıldığında, onların kullandıkları yazı malzemelerinin de etraflarını kuşatan çöl şartlarının kendilerine sunduğu imkânlarla sınırlı olduğu söylenebilir.^[30] Câhiliye döneminde ve İslâm'ın ilk yıllarında kullanılan bu malzemelerin en yaygın olanı deriden üretilen yazı malzemeleri idi.^[31] Hem Câhiliye dönemi şiirlerinde hem Kur'ân'da hem de Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi ve çoğaltılmasında deri malzemelerinin kullanılmış olduğundan bahsedilmesi, derinin Câhiliye dönemi ve İslâmiyet'ten sonra da yazı malzemesi olarak kullanılmaya devam ettiğini gösterir.^[32] İslâm dünyasında kâğıt üreten ilk tesis Bağdat'ta 178 yılında (794-95) kuruluncaya kadar yazı malzemesi olarak parşömen kullanılmıştır.^[33]

İslâm'ın doğduğu yıllarda Mekke ve Medine'de deri tabakçılığının mevcudiyeti bilinmektedir. Özellikle Mekke'de üretilen en önemli ticari ürünlerden birinin de deri ürünleri olduğu belirtilmektedir. Yine Hz. Peygamber'in sîretiyle ilgili kaynaklarda yazı malzemesi olarak safran ve gül suyu ile boyanmış, terbiye edilmiş derinin (parşömen) kullanıldığı, özellikle vahiy ve mektupların dayanıklı ve uzun süre kalıcı olması sebebiyle parşömen üzerine yazılmasının Hz. Peygamber tarafından tavsiye edildiği, üçüncü halife Hz. Osman döneminde çoğaltılan mushafların da aynı şekilde parşömen üzerine yazıldığı bilinmektedir.^[34]

Nâzil olan Kur'ân âyetlerinin büyük bir kısmının parşömenler üzerine kaydedilmiş olduğu göz önünde bulundurulunca^[35] yazı malzemesi olarak parşömenin kullanıldığı Mekke toplumunda boykot sayfasının kaleme alındığı dönemde de aynı şekilde parşömen kullanıldığı söylenebilir. Ayrıca o dönemde henüz kâğıt mevcut olmadığı gibi diğer bir yazı malzemesi papirüsün de bu coğrafyada kullanımının geç dönemlerden itibaren, İslâm fetihleriyle birlikte, Mısır'dan yayılarak 9. yüzyıla kadar kullanılmış olduğu da bilinmektedir.^[36] Bütün bunlardan hareketle boykot sayfasının bir deri parçası (parşömen) üzerine yazılmış olduğu rahatlıkla söylenebilir. Boykot sayfasının parşömen üzerine yazılmış olduğundan hareketle sayfa ve üzerindeki yazıların tahrip edilmesi meselesini değerlendirirken ilgili malzeme ve üzerine yazılan yazıların akıbetinin de buna göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun için parşömenler ve onlar üzerine yazılan yazılar hakkında yapılan laboratuvar çalışmalarından elde edilen verilerden istifade ederek sayfanın akıbetinin değerlendirilmesi çok önemli bir konu haline gelmektedir.

Yaklaşık bir asırdan itibaren müzelerde bulunan eserleri tahrip eden, dayanıklılıklarını azaltan ve estetik açıdan değer kaybına sebep olan mikroorganizmaların tanınması ve bozucu etki mekanizmalarının araştırılması çalışmaları Amerika ve bazı Avrupa ülkelerinde devam devam ettiği gibi ülkemizde de benzer çalışmaların yapılmış olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Ayhan

[28] Abdüllatif Muhammed Selmân, "el-Verak", *Mecelletu Câmiati Dımaşk li'l-Ulûmi'l-Hendese* 22/2 (2006), 169.

[29] Yıldız, "Parşömen", 176-177.

[30] Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, nşr. İbrâhîm Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997), 23; Sait İnan, "Kitâbetle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesinde Yazı Malzemeleri", *HATİDH* 7 (Aralık 2021), 164.

[31] Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî, *Edebü'l-küttâb*, thk. Muhammed Behçet el-Eserî (Bağdad: el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1341/1922), 22; İnan, "Kitâbetle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesinde Yazı Malzemeleri", 167.

[32] İnan, "Kitâbetle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesinde Yazı Malzemeleri", 164.

[33] Osman Ersoy, "Kâğıt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/164.

[34] Yıldız, "Parşömen", 176-177; Ebû'l-Hasen Ali en-Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 74.

[35] Hanefi Palabıyık, "Câhiliye Dönemi ve İslam'ın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2007), 55.

[36] Nuray Yıldız, "Papirüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/162.

Yücel ve A. Serda Kantarcioğlu tarafından neşredilen, "Parşömen Eserlerin Trichophyton Verrucosum'un Bulaşma Kaynağı Olabileceğinin Gösterilmesi" isimli makale ve yine aynı müelliflerin "Müzelerdeki Eserlerin Bozulmasında Mikropların Rolü" isimli kitap^[37] başta olmak üzere yapılan bazı laboratuvar çalışmalarından elde edilen verilerden istifade edilerek konu izah edilecektir.

4. Sayfanın Tahribi Konusundaki Verilerin Değerlendirilmesi

Bu başlık altında boykot sayfasının yazı malzemesi olduğu anlaşılan parşömenin mekanik özelliği ile tahrip olma sebepleri üzerine yapılan bilimsel çalışmalardan elde edilen veriler esas alınarak boykot sayfasındaki bozulma etmenlerinin tespitine yönelik değerlendirmeler yapılacaktır.

Bir memeli hayvandan yüzülen ve parşömenin ham maddesi olan deri üç esas tabakadan oluşmaktadır. En dış tabaka olan epiderm (üst deri) bir sıra epitel hücrelerden oluşur. Ortada, dallanarak birbirine girmiş protein esaslı liflerden yapılmış bir bağ dokusu olan derma (iç deri) bulunur. Bu tabaka deriye esneklik ve sağlamlık veren gevşek bir tür ađ tabakasıdır. Alt tabaka olan hipoderm (deri altı) ise adele lifleri, kan damarları, sinirler ve yağ içeren kısım olup derinin işlenmesi sırasında giderilir.^[38]

İşlenmemiş hayvan postu yüzüldüğu andan itibaren kokuşur ve bozulmaya başlar. Bunu önlemek için post hemen tuzlanır ve kurutulur. Daha sonra esneklik kazandırmak, kararlı bir ürün haline getirmek, suya ve ısıya dayanıklılığını artırmak için belirli işlemlere tabi tutulur. Deri ve parşömen aynı hayvanın postunun değişik şekilde işlenmiş ürünleridir. Hayvan postunun parşömen veya deri biçiminde işlenmesi için önce çeşitli bileşimlerde hazırlanmış banyolara daldırıldıktan sonra kılları yüzeyden kazılır. Bu aşamada parşömen ve derinin üretimi birbirinden farklılaşır. Bu iki ürünün işlenmeleri farklı olduğu gibi mikroorganizmalara karşı duyarlılık ve dirençleri de hammaddenin cinsine, üretim yöntemine ve saklanma şartlarına göre değişip farklılaşmaktadır.^[39]

Bir yazı malzemesi olarak parşömen genel bir kavram olup üstüne yazılmak için işlenmiş olan herhangi bir hayvanın derisini ifade etmekle birlikte tabaklanarak işlenmiş olan deriden farklıdır. Parşömenin üretim yöntemleri orta çağdan itibaren çok az değişiklikle ana hatlarıyla aynı olup derinin proteinli liflerini gerilim altında yeniden yerleştirmeye yöneliktir.^[40] Parşömen yapmak için öncelikle yüzülen post yıkanır ve bir süre kireçli suya daldırılır. Kılları kazınır, tekrar taze kireç karışımına daldırılır ve ıslakken bir ahşap gergiye gerilerek kurumaya bırakılır. Gerili durumdayken akar su altına tutularak aralıklı yıkama ve kurutmalar tekrarlanır. Yarım ay şeklinde bir bıçakla ince tıraşlama yapılır ve kalemgir olması için sünger taşıyla ovularak düzgünleştirilir. Islak derinin gerilim altında kurutulması, ađ dokusunu oluşturan liflerin deri yüzeyine daha paralel hale gelmelerini sağlar ve parşömenin karakteristik özelliklerini belirler. Bütün bu işlemlerden sonra uygun iklim şartları altında büyük mekanik strese dayanacak elastik ve sağlam bir ürün elde edilmiş olmaktadır.^[41]

Parşömen yapımında koyun, keçi, dana, buzağı vb. birçok hayvandan elde edilen deri kullanılmıştır. Bununla birlikte, ceylan ve daha birçok hayvanın derisi de parşömen yapmak için

[37] Ayhan Yücel-Serda Kantarcioğlu, "Parşömen Eserlerin Trichophyton Verrucosum'un Bulaşma Kaynağı Olabileceğinin Gösterilmesi", *Cerrahpaşa Medical Journal* 29/3 (1998); Ayhan Yücel- Serda Kantarcioğlu, *Müzelerdeki Eserlerin Bozulmasında Mikropların Rolü* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997).

[38] Takao Someya-Amagai Masayuki, "Toward a New Generation of Smart Skins", *Nature Biotechnology* 37 (Nisan 2019), 382-388.

[39] Meruyert Kaygusuz vd., "Parşömen Tarihi ve Bergama'daki Geleneksel Parşömen Ustaları", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 12/28 (Aralık 2019), 1117-1123; Yücel- Kantarcioğlu, *Müzelerdeki Eserler*, 30.

[40] Evans EGV- Richardson MD, *Medical Mycology A practical approach* (Oxford: IRL Press, 1989), 65-88; Yücel- Kantarcioğlu, "Parşömen Eserlerin Trichophyton Verrucosum'un Bulaşma Kaynağı Olabileceğinin Gösterilmesi", 4-5.

[41] Kaygusuz vd., "Parşömen Tarihi ve Bergama'daki Geleneksel Parşömen Ustaları", 1117-1123; Yücel- Kantarcioğlu, *Müzelerdeki Eserler*, 30.

kullanılmaktadır. Parşömenin yapısı gereği higroskopik (nemçeker) bir malzeme olduğu için elde edildiği hayvanın cinsine ve cinsiyetine bağlı olarak yaklaşık %95'ini çözünmeyen kolagen oluşturur ve kolagen liflerin nem oranı ortamın bağıl nemiyle dengeli durumdadır. Dolayısıyla kuru bir ortamda yani yaklaşık %40'ın altındaki bağıl nemlerde sertleşir ve kırılma eğilimine girer. Nemin yükselmesiyle tekrar elastikiyet kazanırsa da uzun süre çok kuru ortamda tutulması, iki farklı malzeme olan parşömen ve boya maddelerinin boyutça farklı değişimleri sonucunda boya ve mürekkep tabakasında kavlama ve dökülmelere sebep olur.^[42]

Boykot sayfasını parşömen kabul edersek aynı durum burada da geçerli olmalıdır. Zira oldukça sıcak ve bağıl nem oranı düşük olan Mekke ikliminde üç yıl Kâbe'nin içinde saklı tutulan sayfanın benzer şekilde sertleşip kırılma eğilimine girmesi, bu süreçte üzerindeki yazıların ham maddesi boya veya mürekkebin boyutça farklı değişimleri sonucunda boya ve mürekkep tabakasında kavlama ve dökülmelerin olduğu, bundan dolayı da sayfa üzerindeki yazıların kavlayıp dökülmüş olduğu düşünülebilir. Zira kaynaklardaki anlatımlar da bunu teyit eder niteliktedir. Buna göre sayfa yırtılmak için indirildiğinde üzerinde yazılmış metinden bir şey kalmamış gibiydi.^[43]

Deride bulunan kolagen, içerdiği yağ miktarından dolayı, eskidikçe oksitlenir ve proteinin sistemli ve düzenli olan molekül yapısı değişir. Bu süreçte kolagenin lifli yapısı bozulduğunda, lifler mekanik olarak da kırıldığından dolayı kolagen bakteri saldırılarına açık hale gelir. Ayrıca deri ve parşömenin üretimi esnasında bakteriler daha derin tabakalara sirayet ederek orada faaliyete geçmeden aylar hatta yıllarca bozulmaya yol açmadan kalabilirler ve uygun fizik ve kimya şartları (nem, sıcaklık, ışık, pH) oluştuğunda yeniden faaliyete geçebilirler.^[44]

Parşömenler, üzerine yazılan yazılar silinip tekrar yazılabilen bir yapıda üretilebiliyordu. Boykot sayfasının yazılmış olduğu parşömenin de defaten kullanılmış bir materyal olması mümkündür. Bundan dolayı da malzemede oksitlenme ve molekül yapısında oluşan değişiklikler sonucu materyaldeki kolagenin bakteri saldırılarına açık hale gelmiş olabileceği, bunun sonucunda da parşömenin üretimi esnasında daha derin tabakalara sirayet ederek orada faaliyete geçmeden uzun yıllar kalabilen bakterilerin, mikrofloranın uygun ortamı oluşturması üzerine yeniden faaliyete geçerek sayfada bozulmalara yol açtığı ve bu süreçte üzerindeki yazıların mikroorganizmalar tarafından yok edilmiş olması da makul bir çıkarım olarak görülmektedir.

Tabaklama işlemi esnasında proteinleri kimyasal yollarla bağlanmış olan işlenmiş deri mikroorganizmalar tarafından tercih edilmezken işlenmemiş ham deri olan parşömen mantarların saldırılarına açıktır. Özellikle dermatofitlerin, proteinleri parçalayan enzimler ürettikleri için deri ve parşömen ile yünlü dokumaların bozulmasında önemli rol oynadıkları belirtilmiştir.^[45] Dermatofitlerin canlılar dışında, parşömenin üretildiği hayvanın derisinde de senelerce canlı kalabildiği, derinin yapısındaki maddeleri yüzyıllara uzanacak bir süreçte parçalayarak kullandıkları ve buna bağlı olarak parşömen eserlerde yumuşama, dağılma ve kopmalar oluştuğu tespit edilmiştir.^[46]

Temel bileşenleri kolagen ve keratin olan parşömenden oluşan boykot sayfası bu özelliği dolayısıyla uzun süre parşömenin yapısındaki maddeleri parçalayıp kullanan bazı mantar türlerinin saldırısına maruz kaldığından dolayı tahribata uğramış ve sayfa üzerinde dağılma ve parçalanmalar meydana gelmiştir. Bu süreçteki tahribat esnasında sayfadaki yazıların kavlanmış, silinmiş

[42] Kaygusuz vd., "Parşömen Tarihi ve Bergama'daki Geleneksel Parşömen Ustaları", 1117-1123.

[43] İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/232.

[44] Yücel-Kantarcıoğlu, *Müzelerdeki Eserler*, 31.

[45] Serda Kantarcıoğlu, "Portolan ve Deniz Haritaları Sergisi Konservasyon Çalışmaları", *II. Müzecilik Semineri Bildirileri* (İstanbul: Birlik Ofset, 1994), 70-73.

[46] Yücel-Kantarcıoğlu, "Parşömen Eserlerin Trichophyton Verrucosum'un Bulaşma Kaynağı Olabileceğinin Gösterilmesi", 4-5.

veya oksitlenmiş olmasından dolayı sayfa üzerinde yazılı bir metin kalmamıştır. Parşömen ve deri üzerine laboratuvar ortamında yapılan bilimsel çalışmalardan elde edilen veriler bu ihtimallerin imkân dahilinde olduğunu göstermektedir.

Ayrıca üretim işlemleri esnasında parşömene nüfuz eden bakterilerin faaliyete geçebilmesi için uygun iklim koşullarının oluşması gerekmektedir. Çünkü iklim koşulları organik eserlerin mikrop kökenli bozulmalarında her zaman belirleyici unsurdur. Buna göre; deri ve parşömen gibi daha higroskopik olan malzemelerde mantar ve bakterilerin gelişebilmesi için materyalin bulunduğu ortamda havanın nem oranının %65'in üzerinde ve malzemenin nem çekici özelliğinin de %10'un üzerinde olması gerekmektedir. Yine mikroorganizmaların yazı malzemesinde üreyip gelişmesinde sıcaklıkta önemli rol oynar. Genellikle 18 derece üzerindeki sıcaklıkların mikroorganizmaların gelişmesine sebep olacağı da belirtilmektedir. Aynı şekilde ışık yoğunluğu da mikroorganizmaların gelişme hızına etki etmektedir. Yine bu kapsamda tozların da büyük etkisi vardır. Çünkü materyal üzerinde biriken tozlar mikropların üremesini kolaylaştıran bir unsur olabilmektedir. Parşömenlerin üzerinde biriken toz tabakası malzemedeki bazı besinleri kullanarak gelişen mikroorganizmalar için parşömenin kendisinden daha kolay kullanılabilir maddeler oluşturur. Nitekim yapılan laboratuvar çalışmaları tozun heterojen bir bileşimi olduğunu, haşere yumurtaları ve farklı yapılar da kimya maddeleri içerdiğini göstermiştir.^[47]

Boykot sayfasının mikroflorası yukarıdaki verileri teyit etmektedir. Her ne kadar sayfanın bulunduğu ortamın bağıl nem oranı yüksek değilse de sıcaklığın çok yüksek olması, ortamın ışık yoğunluğu ve sayfa üzerinde birikmiş tozlar ve o tozların içerisinde barındırmış olduğu haşere yumurtaları gibi muhtemel etkenler, üretimi esnasında parşömene nüfuz eden bakterilerin faaliyete geçebilmesi için uygun iklim koşullarını oluşturmuş olmasından dolayı boykot sayfası tabii bir tahribata maruz kalmıştır. Kâbe içerisinde nem oranı yüksek değilse de yapının içerisinde bulunan sayfanın suya maruz kalmış olması muhtemeldir. Çünkü tarihin bazı dönemlerinde Mekke'de büyük sel baskınlarının olduğu bilinmektedir.^[48] Her ne kadar boykot yıllarında Mekke'de bir sel baskının olduğu yönünde bir bilgiye ulaşılamamışsa da şehirde zaman zaman yağan şiddetli yağmurlar sonucunda bina içerisine suyun sızdışması ve bu akıntıya maruz kalan sayfanın ıslanması sebebiyle nemlenmesi ve bozulma süreçlerinin meydana gelmesi ihtimal dahilinde görülebilir. Böylece hem parşömenin fiziki yapısı bozulmuş hem de üzerindeki yazılar silinip kaybolmuştur. Bu kapsamda ışık yoğunluğuna da dikkat çekmek gerekmektedir. Sayfanın Kâbe içerisinde korunduğu bilinmektedir. Kâbe her ne kadar kapalı bir alan olsa da boykot yıllarında haftada en az iki gün açık tutulmuş olduğuna bakılacak olursa^[49] sayfanın önemli derecede ışık etkisine maruz kalmış olması ihtimal dahilindedir. Aynı şekilde Kâbe'nin etrafında günün her saati kalabalık insan kitlelerinin bulunduğu hesaba katılırsa bu süreçte ortamın ciddi oranda toz birikimine maruz kalmış olma ihtimali oldukça yüksektir. Muhtemelen bundan dolayı olsa gerekir ki daha sonraki dönemlerde Kâbe'nin belirli periyotlarla yıkanıp temizlenmesi adet haline getirilmiştir. Sayfanın suya maruz kalması, ortamın ışık yoğunluğu ve toz birikintilerinin sayfa üzerinde mikroorganizmaların gelişmesine zemin hazırlamış olması sonucunda sayfanın fiziki yapısında bozulmalar oluşmaya başlamış ve bu kapsamda metni oluştıran yazılar silinip kaybolmuştur. Boykot sayfası yırtılmak için yerinden indirilip açıldığında ise sayfa üzerinde yazılı bir metnin kalmadığı görülmüştür.

Doğada yaşayabilen bazı mantar çeşitleri, insanlar ve hayvanların deri, tırnak ve kıl gibi keratinli dokularında parazitlenerek mantar enfeksiyonlarına sebep olmaktadır. Bir tür

[47] Yücel-Kantarcioglu, *Müzelerdeki Eserler*, 22, 31, 53, 54, 55, 56, 115, 141.

[48] Ercan Cengiz, "Câhiliye Dönemi'nden Emevîler'in Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", *Turcology Research* 75 (Eylül 2022), 486-487.

[49] Ünal, "Kâbe", 21.

küf mantarı olan dermatofitler, deri saç ve tırnakların ana bileşenini oluşturan keratini besin olarak kullanmaktadırlar. Diğer taraftan, işlenmemiş deri olan parşömen, kolagen esaslı olup keratin, elastin ve çok az miktarda albümin ile globulin ile farklı biçimlerde yağ bulundururlar ve bunlar hidrolize uğrayarak yağ asitleri meydana getirirler. Bu sebeplerle parşömenin içerdiği bol vitaminler mikroorganizmalar için besin kaynağı oluşturur ve bunların saldırılarına maruz kalırlar.^[50] Benzer durum boykot sayfası hakkında da geçerli olabilir. Zira parşömenin içerdiği vitaminlerden beslenen mikroorganizmaların saldırıları sonucu sayfanın fiziksel ve kimyasal özelliklerinde tahribat meydana gelmiş, bunun sonucunda sayfa üzerindeki yazıların silinmiş olabileceği varsayılabılır.

Parşömenin içinde bulunduğu mikroflora ve havanın mikrop içeriğinin onun mekanik özellikleri ile üzerindeki yazıların sağlığını etkilediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla parşömenlerde mikrop gelişmesi ve bundan dolayı meydana gelen tahribatlarda malzemenin içinde bulunduğu mikrofloradaki sıcaklık, nem, ışık miktarı ve türü, materyalin muhafaza edildiği yapının konum ve özelliği, yine materyalin yapısındaki bazı kalıntılar ile kalitesiz malzemenin kullanılmış olması bu kapsamdaki en büyük faktörlerdir. Bu bağlamda organik malzemedan üretilen parşömenin bozulmasında etkili olan mikroorganizmaların, zengin enzimleri vasıtasıyla parşömenin yapısını ayrıştırarak tahrip olmasında büyük rol oynadıkları, ayrıca bazı mantar türlerinin parşömen üzerinde uzun yıllar varlığını muhafaza ettiği ve zamanla bu mantarların ilgili materyal üzerinde tahribata sebep olduğu anlaşılmaktadır.^[51]

Sayfanın tahribatı konusunda parşömen haricinde bir diğer önemli faktör de malzeme üzerine işlenen boya veya mürekkeptir. Zira üzerine mürekkeple yazı yazılan malzemelerde, içeriğindeki bazı bileşimlerden dolayı mürekkebin kendisinin de tahribata uğrayabildiği tespit edilmiştir. Eski dönemlerde kullanılan mürekkepler; lamba isi ve Arap zankıyla hazırlanmış, farklı tonlar elde etmek için az miktarda mürver yemişi, soğan kabuğu, katır tırnağı gibi bitkilerle ilgili katkılar veya çivit, sirke, şap, jengar (bakır pası) ve demir pası ilave edilerek yapılabiliyordu. Mürekkebin içeriğindeki bazı bileşenlerden dolayı mikroorganizmalar mürekkeplere de saldırabilmektedirler. Özellikle demirli mürekkeplerde bazı mantarların metni asitlendirerek sarı ve kahve rengi lekelerle yol açtıkları saptanmıştır. Yine mürekkeplerdeki renk değişimi ve solmalarda da bazı mantar türlerinin etkili olduğu belirtilmektedir.^[52]

Boycot sayfasının tahribinden bahsedilirken genel olarak sayfadaki yazıların silinip yok olduğu ve sadece Allah isminin yazılı kaldığına vurgu yapılmaktadır.^[53] Sayfanın mürekkeple yazılmış olduğu düşünülürse, mürekkebin içeriğindeki bazı bileşenlerden dolayı mikroorganizmaların sayfada mürekkeple yazılan yazılara saldırarak tahrip ettikleri, hatta zengin enzimleri vasıtasıyla yazıları yiyip yok ettikleri düşünülebilir. Zaten boykotun tahribinden bahseden kaynakların genel olarak sayfanın güveler tarafından tahrip edildiği ve üzerindeki yazıların bunlar tarafından yendiği yönündeki kayıtları da varılan bu sonucu teyit etmektedir. Bu bağlamda kaynakların hemen hepsinin belirttiği nokta sayfayı yırtmak için yerinden indirip açtıklarında sayfa üzerindeki yazıların güve tarafından yendiği ve Allah'ın isim ve sıfatları dışında, boykot metnini oluşturan yazıların yok olduğu meselesidir.^[54]

Sayfanın mikroorganizmalar (güve) tarafından yendiğinden bahseden kaynaklar genellikle bu durumu ifade etmek için *lehase* “لحس” fiilini kullanmaktadırlar. Buna göre güvenin sayfada yazılan

[50] Yücel-Kantarcıoğlu, *Müzelerdeki Eserler*, 32; Yücel-Kantarcıoğlu, “Parşömen Eserlerin Trichophyton Verrucosum'un Bulaşma Kaynağı Olabileceğinin Gösterilmesi”, 4-5.

[51] Yücel-Kantarcıoğlu, “Parşömen Eserlerin Trichophyton Verrucosum'un Bulaşma Kaynağı Olabileceğinin Gösterilmesi”, 4-5.

[52] Yücel-Kantarcıoğlu, *Müzelerdeki Eserler*, 40.

[53] İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/232.

[54] İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/232; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/279; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/234.

her Őeyi yediği ve sayfa üzerinde Allah'ın ismi dıŐında hićbir yazı kalmadığı ifade edilmektedir. Lehasa filine sözlükler genellikle tabak ve kse gibi Őeylerin üstünü dil ile yalamak, güvenin yn yemesi, ćekirgenin ađać ve yeŐil yaprakları yemesi anlamını vermektedirler.^[55] Yalamak anlamında özetlenebilecek bir kelimenin bu kapsamda kullanılmıŐ olması sayfanın fiziki yapısından ziyade üzerindeki yazıların tahrip olmuŐ olduğu düŐüncesini ćađrıŐtırmaktadır. Bu durumda özetle Őöyle bir sonuca varılabilir: Yukarıda aćıklanan etkenler doğrultusunda ve ortamın Őartları sonucunda Kâbe'de aslı bulunan boykot sayfasının fiziki yapısında mikroorganizmalar geliŐtiđini ve kaynaklarda güve olarak ifade edilen gözle görülmeyen bu canlıların sayfa üzerindeki yazıları yiyip yok ettiğini ifade etmek mümkündür.

Sonuç

ArŐiv, müze ve kütüphane gibi kapalı ortamlarda bulunan parŐömen ve deri gibi organik eserlerde mikropların yaptıkları tahribat incelenmiŐ ve bu eserlerde karŐılaŐılan mikrobiyoloji kökenli bozulmaların etkenlerine yönelik teŐhis ve tanımlar yapılmıŐtır. Boykot sayfasının da aynı Őekilde parŐömen olması nedeniyle bu ćalıŐmalardan elde edilen veriler ıŐıđında boykot sayfasının tahribi konusunda bazı teŐhis ve tespitlerde bulunulmuŐtur.

ćok sıcak ve bađıl nem oranı düŐük olan Mekke ikliminde ć yıl Kâbe'nin ićinde saklı tutulan parŐömen üzerine yazılmıŐ boykot sayfası bulunduđu ortamın mikrofloras geređi sertleŐip kırılgan hale gelmiŐtir. Bu srećte parŐömen ile üzerindeki yazıların ham maddesi mürekkebin boyutća farklı deđiŐimleri sonucunda mürekkep tabakasında kavlama ve dökülmelerin meydana geldiđi, bundan dolayı da sayfa üzerindeki yazıların kavlayıp dökülmüŐ olduđu düŐünülebilir.

Boykot sayfasının yazılmıŐ olduğu parŐömenin defaten kullanılmıŐ bir materyal olması ihtimaline binaen malzemede oksitlenme ve molekül yapısında deđiŐiklikler meydana gelmiŐtir. Bunun sonucunda parŐömen sayfanın bakteri saldırılarına aćık hale gelmiŐ olabileceği, ayrıca parŐömenin üretimi esnasında daha derin tabakalara sirayet ederek orada faaliyete gećmeden uzun yıllar kalabilen bakterilerin, mikrofloranın uygun ortam oluŐturması üzerine yeniden faaliyete gećerek sayfayı tahrip ettiği ve üzerindeki yazıların kaybolmasına sebep olmuŐ olabileceği varsayılabilir.

ParŐömen sayfa keratin ve kolagen bileŐenlerini ićerdiđinden dolayı uzun süre parŐömenin yapısındaki bu maddeleri parćalayıp kullanan bazı mantar türlerinin saldırısına maruz kalmıŐ ve sayfa üzerinde dađılma ve parćalanmalar meydana gelmiŐtir. Bu srećteki tahribat esnasında sayfadaki yazıların kavlamıŐ, silinmiŐ veya oksitlenmiŐ olmasından dolayı sayfa üzerinde yazılı bir metin kalmamıŐ olabilir.

Sayfanın muhafaza edildiği ortamda sıcaklığın ćok yüksek olması, ortamın ıŐık yoğunluğu ve sayfa üzerinde birikmiŐ tozlar ve o tozların ićerisinde barındırmıŐ olduğu haŐere yumurtaları gibi muhtemel etkenler boykot sayfasını tabii bir tahribata maruz bırakmıŐ olabilir. Bunun sonucunda ise parŐömenin fiziki yapısında bozulmalar oluŐmuŐ ve üzerindeki yazılar silinip kaybolmuŐtur.

Organik malzemeden üretilen parşömen sayfanın bozulmasında mikroorganizmalar etkili olmuş ve zengin enzimleri vasıtasıyla parşömenin yapısını ayrŐtırarak bozulmasında rol oynamıŐ olabilirler. Yine bazı mantar türlerinin de parşömen sayfa üzerinde uzun yıllar varlığını muhafaza edebildiği ve zamanla bu mantarların boykot sayfası üzerinde tahribata sebep olabileceği ihtimal dahilindedir. Bu ve benzer faktörlerden dolayı sayfası ve üzerindeki yazılar tahrip olmuş olabilir.

Mürekkebin ićeriđindeki bazı bileŐenlerden dolayı mikroorganizmaların sayfada mürekkeple yazılan yazılara saldırarak tahrip ettikleri, hatta zengin enzimleri vasıtasıyla yazıları yiyip yok

[55] İbn Manzûr, "Lhs", 6/205.

ettikleri düşünülebilir. Zaten boykotun tahrifinden bahseden kaynakların genel olarak sayfanın güveler tarafından tahrip edildiği ve üzerindeki yazıların bunlar tarafından yendiği yönündeki kayıtları da varılan bu sonucu teyit etmektedir.

Sonuç itibarıyla bütün bu ihtimaller göz önünde bulundurulunca; konu ile ilgili rivayetlerin kuşkulu olduğu yönündeki hipotezlerin tutarlı olmadığı, aceleci ve genelleyici bakışla çok sayıda rivayeti görmezden gelmenin bilimsel bir yaklaşım olamayacağı anlaşılmaktadır. Dönemin şartlarında mahiyeti tam olarak anlaşılamayan boykot sayfasının tahribi meselesinin günümüzde deri ve parşömen üzerine yapılan laboratuvar çalışmalarında elde edilen bilimsel veriler ışığında anlaşılması makul ve izahının mümkün hale geldiği, kimyasal ve fiziksel açıdan kısmî tahribata uğrayan boykot sayfası üzerinde oluşan mikroorganizmaların sayfa üzerindeki yazıları silip yok ettiği tahmin edilmektedir.

Kaynakça

- Azimli, Mehmet. "Mekke Dönemindeki Boykot Yılları Üzerine Bazı Mülahazalar". *İstem* 4/7 (2006), 55-64.
- Balcı, İsrâfil. "Kâbe'ye Asılan Boykot Sayfasının Tahrifiyle İlgili Rivayetlerin Tahlili". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (2006), 41-57.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşraf*. nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1996.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 1422/2001.
- Cengiz, Ercan. "Câhiliye Dönemi'nden Emevîler'in Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları". *Turcology Research* 75 (Eylül 2022), 485-491. <https://doi.org/10.5152/JTRI.2022.4528>
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *Sîretü'n-Nebeviyye fî davi'l-Kur'âni ve's-sünne*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Ersoy, Osman. "Kâğıt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/163-166. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Evans EGV- Richardson MD. *Medical Mycology A practical approach*. Oxford: IRL Press, 1989.
- Hayırlıdağ, Mustafa. "Mısır Tıbbının Gizemi Papirüsler". *ATAD* 4 (2021), 68-85.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *Sîretü'n-Nebeviyye*. nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2004.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr. *Sîretü İbn İshâk*. nşr. Ahmed Ferîd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- Aydınlı, Abdullah. "Sahife". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/522-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. nşr. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- İbn Seyyidünnâs, Ebu'l-Fidâ Muhammed b. Muhammed. *'Uyûnu'l-eser fî funûni'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer*. nşr. Muhammed el-İd el-Hatrâvî- Muhyiddîn Mestû. Medine: Dâru't-Türâs, 1992.
- İbn'ül-Esîr, İzzüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem. *el-Kâmil fî't-târîh*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. nşr. İbrâhîm Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997.
- İnan, Sait. "Kitâbetle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesinde Yazı Malzemeleri". *HATIDH* 7 (Aralık 2021), 156-191.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb. *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*. nşr. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Kantarcioglu, A. Serda. "Portolan ve Deniz Haritaları Sergisi Konservasyon Çalışmaları". *II. Müzecilik Semineri Bildirileri*. İstanbul: Birlik Ofset, 1994.
- Kılıç, Ünal. *İslam'ın Zor Yılları ve İlk Boykot*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016.
- Kaygusuz, Meruyert vd. "Parşömen Tarihi ve Bergama'daki Geleneksel Parşömen Ustaları". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 12/28 (Aralık 2019), 1116-1133. <https://doi.org/10.12981/mahder.618953>

- Makrîzî, Takiyyüddîn Ahmed b. Ali. *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'n-Nebiyi mine'l-ahvâli ve'l-embvâli ve'l-hafedeti ve'l-metâ'*. Thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali. *Rahmet Peygamberi*. çev. Abdülkerim Özeydin. İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.
- Palabıyık, Hanefi. "Câhiliye Dönemi ve İslam'ın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2007), 31-68. <https://doi.org/10.60163/hbv.107.014>
- Selmân, Abdüllatîf Muhammed. "el-Verak". *Mecelletu Câmiati Dimaşk li'l-Ulûmi'l-Hendese* 22/2 (2006), 150-190.
- Someya, Takao- Masayuki, Amagai. "Toward a New Generation of Smart Skins". *Nature Biotechnology* 37 (Nisan 2019), 382-388. <https://doi.org/10.1038/s41587-019-0079-1>
- Sûlî, Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ. *Edebü'l-küttâb*. Thk. Muhammed Behçet el-Eserî. Bağdad: el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1341/1922.
- Şenyayla, Gencal. *Müşriklerin Hz. Peygamber ve Müslümanlara Karşı Uyguladıkları Boykot Olayı*. Denizli: Boy Yayınları, 2018.
- Şenyayla, Gencal. "Şi'b Kavramı Işığında Şi'bu Ebî Tâlib'in Mekânsal Tespiti". *Universal Journal of Theology* 6/1 (Haziran 2021), 291-323.
- Ünal, Sadettin. "Kâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/14-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. nşr. Abdülemîr Mühennâ. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- Yıldız, Nuray. "Pahirüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/162-163. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yıldız, Nuray. "Parşömen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/176-177. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yücel, Ayhan- Kantarcıoğlu. A. Serda. "Parşömen Eserlerin Trichophyton Verrucosum'un Bulaşma Kaynağı Olabileceğinin Gösterilmesi". *Cerrahpaşa Medical Journal* 29/3 (1998), 151-155.
- Yücel, Ayhan- Kantarcıoğlu, A. Serda. *Müzelerdeki Eserlerin Bozulmasında Mikropların Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm*. nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.

